

Ганна Шалаєва,
Буковинський державний медичний університет,
Чернівці (Україна),
f.languages@bsmu.edu.ua

СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ТРУДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Shalajeva Hanna. Structural analysis of modern medical terminology and difficulties of translation of multicomponent medical terms.

The article is devoted to the definition of the main characteristics of common and specific medical terms, to the analysis of term-forming types, finding of intercomponent links within multicomponent terms, to the studying of lexical and semantic components, means and difficulties of translation of simple and multicomponent medical terms.

Key-words: term, derivative term, stem-focused approach, two-component term, multicomponent term, links between components, difficulties of translation, successive subordination, direct subordination, basic component.

Shalaieva Hanna. Analyse structurale de la terminologie médicale moderne et des difficultés de traduction des termes médicaux à plusieurs composants.

L'article est consacré à la définition des principales caractéristiques de termes médicaux spécialisés et couramment utilisés, à l'analyse des types de formation de termes, au procédé de trouver des liens d'interconnexion à l'intérieur d'un terme multicomposant, à l'étude des composants lexico-sémantiques, aux moyens et aux difficultés de traduction des termes médicaux monosyllabiques et multicomposants.

Mots-clés: terme, basé dérivé, approche de base centrée, terme à deux composants, terme à plusieurs composants, des liens d'interconnexion entre les composants, des difficultés de traduction, la domination successive, la soumission directe, le composant de base.

Шалаєва Анна. Структурный анализ современной медицинской терминологии и трудности перевода многокомпонентных медицинских терминов.

Статья посвящена определению основных характеристик общеупотребительных и специальных медицинских терминов, анализу терминообразующих типов, нахождению межкомпонентных связей внутри многокомпонентного термина, изучению лексико-семантических компонентов, способам и трудностям перевода односложных и многокомпонентных медицинских терминов.

Ключевые слова: термин, производная основа, основоцентрический подход, двухкомпонентный термин, многокомпонентный термин, межкомпонентные связи, трудности перевода, последовательное подчинение, прямое подчинение, базовый компонент.

Актуальність теми полягає в тому, що медична термінологія в галузі стоматології є найменш вивченим шаром лексичного складу професійної мови. Одночасно з розвитком науки та техніки термінологічна лексика медицини постійно розвивається та збагачується. Значна увага у лінгвістичних та професійних колах надається термінологічній лексиці тому, що вона служить засобом взаєморозуміння між фахівцями, засобом акумуляції та передачі знань наступним поколінням. Перспективи подальших досліджень повинні зосереджуватися на вивченні медичних термінів, які скла-

даються з трьох та більше компонентів і мають змішаний тип міжкомпонентних зв'язків.

Мета статті – висвітлити труднощі перекладу однокомпонентних, 2-компонентних та багатокомпонентних сучасних медичних термінів.

Аналіз досліджень в галузі вивчення термінології показує, що в останні десятиліття стрімкий розвиток нових напрямків в галузі науки вимагає посиленої уваги мовознавців як до визначення поняття терміну так і до пошуку адекватних відповідників в рідній мові. Питання, пов'язані з

аналізом термінів з погляду їх словотвору, структури, семантики та мотивації вже вивчалися такими вітчизняними лінгвістами як Коваль І.В., Арнольд І.В., Кобякова І.К., Вюстер Е., Сліпецька В.Д., Материнська О.В., Червінська Л.О., Лотте Д.С. Особливості функціонування термінів у фахових текстах, проблеми перекладу багатокомпонентних термінів досліджували такі лінгвісти як Ткачова Л.Б., Градобик М.С., Мельник А.І., Проніна Р.Ф., Суперанська О.В. та ін.

За останні роки розвиток науки та міжнародного співробітництва дали поштовх активізації інформаційно-комунікативних процесів, результатом яких став кількісний ріст термінів і понять, яких раніше не було в науці, техніці та медицині. В час бурхливого розвитку різних галузей медицини і збільшення потоку інформації старі засоби утворення термінів не можуть вичерпати собою всі можливі і необхідні найменування понять. З цією метою використовуються складні найменування, тобто термінологічні словосполучення. Медична термінологія належить до найбільш інтенсивно прогресуючих частин словникового складу мови, що зумовлюється, перш за все, стрімким розвитком медицини та міжнародною науковою інтеграцією у цій сфері знань. Виникнення нової лексики на позначення медичних понять, які відображають розвиток сучасної англійської медичної терміносистеми, складає значну групу новотворів, що ускладнює процес спілкування фахівців цієї галузі. Сучасна медична термінологія характеризується високим рівнем розвитку та спрямуванням до максимальної стандартизації й уніфікації термінів.

Теоретично кожне слово може бути потенційним терміном, але воно стає ним тільки при умові актуалізації – виведенні його з лексично-синтаксичної системи мови і включенні в систему термінів для позначення спеціального поняття як елемента системи спеціальних понять в даній галузі науки і в медицині зокрема. Таким чином медичний термін – це актуалізоване слово, що позначає одне і тільки одне спеціальне поняття в кожну одиницю своєї актуалізації.

Термін взагалі, і медичний так само, є перш за все, мовний знак, елемент комунікативної системи мови, слово. З цього однак не випливає, що все, властиве слову як елементу лексико-синтаксичної системи мови, не чуже і медичному терміну як елементу системи спеціальних термінів. Термін має бути назвою спеціального поняття, і в цьому його головна номінативна функція.¹ Медичному терміну сучасної англійської мови властивий цілий ряд функцій, серед яких провідну роль відіграє номінативна функція та співвідносні з нею: когнітивна функція – здатність представити реальну дійсність семіологізованим ланцюжком звуків; епістемічна – відображення дійсності та збереження знань; евристична – відкриття нового знання; комунікативна – передача спеціалізованої ін.формації. За допомогою реалізації зазначених функцій термінологія бере активну участь у формуванні колективної мовної картини світу. Формування англомовної медичної терміносистеми відбувається як за рахунок відбору термінів з інтернаціонального фонду, так і за допомогою одиниць германського походження, у тому числі й кореневих дієслів, які здатні набувати термінологічних значень та брати участь у процесі творення медичних термінів різних тактів деривації.

В результаті актуалізації слово позбавляється своїх словесних властивостей, притаманних йому як елементу лексикосинтаксичної системи мови – полісемії, антонімії, омонімії та емотивності – воно стає елементом системи термінів і набуває нових властивостей – однозначності, системності та неемотивності.

Дуже важливою властивістю термінів є його семантична двоплановість: слово як потенційний термін є елементом комунікативної системи мови і володіє своїм власним інваріантним мовним значенням, що зближує його з іншими словами по лінії синонімії і відрізняє від інших слів по лінії антонімії та омонімії. Будь-яке дослідження термінологічної лексики спирається на окреме визначення терміна. З питань визначення терміна, вимог, що ставляться до нього, взаємовідносин за-

гальновживаного слова, терміна та поняття в лінгвістичній літературі існують різні, часто протилежні точки зору.

Терміни поділяють на загальнонаукові та вузькоспеціальні.

Загальнонаукові терміни – це звичайні слова, які набули значно вузького значення найменування предметів, якостей, ознак, дій, явищ і однаково використовуються в побутовій мові, художній літературі, ділових документах і як терміни певної галузі науки. Такі терміни прості, доступні, зрозумілі. Розмежування між загальнонауковими термінами та загальними словами неможливе, оскільки має місце перехід термінів у загальноновживані слова і навпаки. І загальноновживані слова, і терміни виконують одну основну функцію – комунікативну, передають поняття, які відображають явища об'єктивної дійсності, абстрактні і конкретні поняття.

Вузькоспеціальні терміни – це слова чи словосполучення, які позначають поняття, що відображають специфіку конкретної галузі, наприклад, медичної. На відміну від загальної лексики, спеціальна не має загального використання та зрозуміла лише тим, хто задіяний у певній професійній сфері, оскільки вона не належить загальній мові як засобу комунікації, а окремим підмовам. Вона необхідна для оволодіння професійними знаннями. В свою чергу кожна підмова містить декілька систем спеціальної лексики, які належать до різних предметно-понятійних полів і до різних лексичних ярусів.² Для цих термінів характерна семантична конкретність, однозначність.

Термінологія утворює більшу частину словникового складу сучасної наукової мови. Терміносистема – це пов'язана з певною мірою знань, проблемою, темою, науковою школою сукупність термінів, що пов'язані між собою на понятійному, лексико-семантичному, словотворчому (derivativному) рівнях.³ Виявлення тематичного змісту наукового мовлення організує та систематизує основний об'єм лексичного матеріалу.

На сучасному етапі в термінознавстві можна виділити два основні підходи до

проблеми дослідження терміна. Вчені, що представляють першу точку зору, розглядають терміни як особливі, штучно утворені слова або словосполучення для позначення наукового поняття, які в термінологічній функції вживаються лише в спеціальній літературі та професійному спілкуванні і протиставляються словам загальноновживаної лексики. Лінгвісти, які підтримують другий підхід до визначення терміна, спираються на положення про те, що в ролі терміна може виступати будь-яке слово. Терміни розглядаються не як особливі слова, а як слова в особливій функції. Сучасна мова науки і медицини висуває до термінів кілька вимог, які перекладачеві треба брати до уваги. Найважливіші з них:

- термін має відповідати правилам та нормам відповідної мови;
- термін має бути систематичним;
- для терміна характерна дефінітивність, тобто кожен термін співставляється з чітким окремим визначенням, яке орієнтує на відповідне поняття;
- терміну властива відносна незалежність від контексту;
- термін повинен бути точним;
- термін має бути коротким, хоча дана вимога часто вступає в протиріччя з вимогами точності, тобто повноти терміна;
- термін має прагнути до однозначності, але такої однозначності варто добиватися в межах однієї терміносистеми, тому що на рівні декількох підмов доволі розповсюдженою є полісемія термінів;
- для термінології характерна синонімічність, що заважає взаєморозумінню;
- терміни експресивно нейтральні;
- термін повинен бути благозвучним.

Тематично лексика медицини називає предмети, стани та процеси, а також їх характеристики у відношенні до існуючих мовних норм. Найголовнішими медичними категоріями є:

- органи тіла та їх опис за системами органів;
- хвороби та їх перебіжний характер, тривалість, інтенсивність, а також модифікації;
- синдроми та симптоми;
- методи обстеження пацієнтів;

- оперативні методи та техніки;
- лікарські інструменти.

До специфічного словникового запасу належать також назви наукових дисциплін, напрямків, а також назви медичного персоналу та пацієнтів. Медицина як галузь науки має завдання якомога точніше описати свій предмет – людину з усіма її станами та хворобами.⁴ Лінгвістичне завдання будь-якого терміна і медичного зокрема – влучно і повно репрезентувати поняття, явище, хворобу та її перебіг, стан хворого, курс і процес лікування, методики лабораторних тестів, прилади та інструментарій.⁵

Конкретність та однозначність слова-терміна визначається тим, що в кожному одиному своєму актуалізації воно диференціює одне і тільки одне поняття в межах одного класу понять і ніколи більше одного одночасно.

Терміни-словосполучення, терміносистеми такої галузі медицини як стоматологія побудовані на базі традиційних термінів.

Іноколи переклад таких словосполучень, скомпонованих із складних лексичних одиниць, які потребують різного ступеня переосмислення, викликає деякі семантичні труднощі. Тому необхідно кожний термін-словосполучення розглядати як єдність та мати певні навички орієнтації в структурі таких термінів-словосполучень, розуміти їх похідні, складні та складові одиниці і вміти правильно знаходити їх еквіваленти в рідній мові.

Найчастіше при перекладі складених термінів виникає необхідність звертатися до тлумачних словників як до найнадійнішого джерела інформації про значення слова. Словникові дефініції дають можливість відштовхуватися від накопиченого у мові та письмово зафіксованого досвіду вживання лексичних одиниць.

Визначення структурних лексико-семантичних компонентів треба починати з центральної частини – ядра, або слова-ідентифікатора. Далі має йти аналіз лексикографічних даних для встановлення слів, що знаходяться з ним у відносинах семантичної зв'язаності.

Під час читання іншомовної літератури перед багатьма спеціалістами виникають труднощі, пов'язані з семантизацією невідомої лексики. При семантизації нових невідомих термінів вокабулярю стоматології виведення терміна відбувається на основі його внутрішньої структури або контексту. Знання значення терміноелементів сприяє семантизації терміна в цілому. Наявність певної понятійної бази й широкий світогляд також стимулюють процес виведення значення термінів.⁶

Тлумачення і переклад термінів в галузі стоматології базується на умінні сприймати термін в цілому з урахуванням значення всіх його терміноелементів. Конкретне поняття виникає в результаті взаємодії загального поняття терміну та поняття окремих мовних одиниць.

Основоцентричний підхід є базовим для дослідження специфіки словотворчих процесів у межах сучасної термінології. За вихідну одиницю дослідження береться твірна основа дієслова, з якої починається словотворчий процес і яка є лексико-семантичним ядром при утворенні похідних основ. Твірні основи реалізують свої словотвірні можливості за моделями, властивими певній мові: префіксація, суфіксація, словоскладання, скорочення, конверсія.⁷ Роль тих чи інших словотворчих засобів у створенні нових слів не однакою. Не однакою їх роль в тій самій мові в різні періоди її розвитку та стосовно різних лексико-стилістичних шарів.⁸ Найбільш поширеним типом морфологічного способу творення термінів є суфіксація. Префіксальний та безафіксальний типи використовуються меншою мірою.

Серед похідних основ однокомпонентних медичних термінів більше половини складають іменники. Найчастіше вони позначають найменування фізіологічного процесу або стану, найменування фізичного процесу або стану, найменування медичної процедури, найменування медичного приладу або пристрою. Це свідчить про характерну для медичної термінології тенденцію до номіналізації. Однак медичні терміни можуть бути представлені усіма повнозначними частинами мови (дієсло-

вами, що позначають дії медичної процедури, фізіологічного процесу або стану; прикметниками, що позначають якість, властивість, ознаку медичного процесу або стану). Це відбувається тому, що будь-яка сучасна терміносистема повинна відповідати не тільки вимогам номінації специфічних об'єктів і понять, а й за безпечувати можливість вираження усього розмаїття взаємо стосунків і зв'язків між ними, навколишньою діяльністю та мовним соціумом.

В наш час стрімкого розвитку науки складні багатокомпонентні терміни все більше вживаються в англійській медичній літературі. Багатокомпонентні терміни – це терміни, що складаються з загального терміна і з одного або декількох означень. Кожне означення звужує значення загального терміна, тобто конкретизує його. Необхідність використання багатокомпонентних термінів у науковій медичній літературі пояснюється тим, що засобами розгорнутого словосполучення передається велика кількість диференційованих ознак спеціального поняття і збільшується ступінь семантичної вмотивованості терміна, що для нього є досить важливим.

Будь-яка система має певну організацію, тобто структуру цієї системи. Аналіз складних термінів показує, що домінують препозитивні атрибутивні термінологічні словосполучення. Вони утворюються шляхом поєднання ряду компонентів і інколи представляють труднощі для перекладу через багаточисельність семантичних зв'язків між компонентами. Для подолання труднощів перекладу таких термінів-словосполучень велике значення має знання засобів їх перекладу рідною мовою.⁹ З великої кількості всіх складних термінів можна виділити два різновиди: двокомпонентні та багатокомпонентні.

Двокомпонентні терміни є найпоширенішими і не викликають труднощів при перекладі. Вони утворюють значну кількість терміноутворюючих типів. Їх можна поділити на 2 групи.

До першої групи відносяться терміни типу: N+N (*tooth tissue* – тканина зуба, *needle-holder* – голкоутримувач, *tooth ena-*

mel – зубна емаль), N+Prep+N (*occlusion of teeth* – оклюзія зубів), N's+N (*dentist's surgery* – кабінет хірургічної стоматології), abbr+N (*AIDS prevention* – профілактика СНІДу).

До другої групи належать терміни, утворені за типом: A + N (*personal care* – персональний догляд, *dental caries* – карієс зуба), Part I + N (*training programmes* – програми навчання), Part II + N (*worsened access* – погіршений доступ, *filled tooth* – запломбований зуб, *fractured tooth* – зуб, що тріснув).

Моделі кожної з цих двох груп подібні як семантично, так і структурно. Перша група об'єднує терміни, в яких обидва компоненти іменникові; у другій групі атрибутивний компонент – прикметник або дієприкметник.

В термінах-словосполучення типу N+N іменники вживаються, як правило, в загальному відмінку. Їх перший компонент, який означає видову ознаку поняття, може перекладатися прикметником (*root needle* – коренева голка), іменником в родовому відмінку (*jaw fracture* – перелом щелепи, *physician resources* – ресурси лікарів), іменником з прийменником (*health programme* – програма з охорони здоров'я, *education requirements* – вимоги до освіти).

З багатокомпонентних терміноутворювальних типів трьохкомпонентні терміни-словосполучення виявились найбільш вживаними, і серед них такі як: (N+N)+N – *Schwarz double plate* – подвійна пластина Шварца, *village health workers* – сільські співробітники охорони здоров'я; (A+N)+N – *primary care physician* – лікарі первинного догляду, *good quality doctors* – лікарі належної підготовки; (N+Ved)+N – *hospital-based care* – лікування на базі лікарні, *double-rooted tooth* – двокореневий зуб; (N+Ving)+N – *water supplying device* – прилад для подачі води; (Num+N)+N – *five-star doctor* – лікар найвищої категорії.

В чотирьох- та п'ятикомпонентних термінологічних словосполученнях можливості комбінування компонентів природньо більші: *health care system requirements* – вимоги системи охорони здоров'я.

Щоб вибрати потрібний варіант пе-

рекладу науково-медичного терміну, необхідно володіти мовною здогадкою, відповідною існуючою термінологією рідної мови, знати ту галузь медицини, про яку іде мова.

Найбільш важкими для перекладу є багатокомпонентні термінологічні словосполучення, тому що вони потребують визначення внутрішніх смислових зв'язків між компонентами.¹⁰

За типом міжкомпонентних зв'язків багатокомпонентні терміни-словосполучення можна поділити на 3 групи:

1) терміни-словосполучення з послідовним підпорядкуванням, в яких компоненти з'єднуються ланцюжком і кожний наступний з них є базовим для попереднього. А+Б+В, наприклад: *stomatological education system* – система освіти в стоматології, *dental drilling engine* – бормашина.

2) терміни-словосполучення з безпосереднім підпорядкуванням містять компоненти, між якими немає взаємозв'язку, і всі вони співвідносяться безпосередньо з певним словом – базовим компонентом термінологічного словосполучення. А+Б+В+Г, наприклад: *a well-developed primary care system* – добре розвинута первинна система охорони здоров'я.

3) терміни-словосполучення зі змішаним типом міжкомпонентного зв'язку. (А+Б)+(В+Г)+Д, наприклад: *socially responsible health care system* – соціально важлива система охорони здоров'я.

Між кількістю компонентів в термінологічному словосполученні та типом міжкомпонентного зв'язку існує закономірне співвідношення: чим більше компонентів у словосполученні, тим більша частина утворень зі змішаним типом міжкомпонентного зв'язку. Терміни-словосполучення, які містять в собі 5 та більше компонентів, організовані в одне ціле тільки за змішаним типом.

Збільшення числа компонентів в терміні-словосполученні супроводжується введенням в нього інших частин мови з одного боку і об'єднанням компонентів в атрибутивні групи, яким притаманна семантична єдність, з іншого боку: *high quality primary health care* – високоякісна пер-
АПСНІМ. – 2014. – № 1 (1)

винна допомога по охороні здоров'я, *community-oriented primary care practice* – первинна допомога, орієнтована на соціальні групи;

World Health Organization Collaborating centers – центри координації Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я.

Структурно-змістовому аналізу складних слів, які складаються з великої кількості компонентів, необхідно приділити велику увагу. Насамперед потрібно розкрити значення основного компонента. Головним завжди є останнє слово, тому переклад термінів-словосполучень починають із перекладу іменника, що є основним компонентом, а потім послідовно переводять кожну групу, найчастіше справа-наліво.¹¹ При цьому важливу роль відіграє контекст. Необхідно відшукати в складі терміна внутрішні терміни, усвідомити їх значення. При наявності полісемії компонентів аналіз таких термінів нерідко являє собою складне завдання. Головною проблемою перекладу термінів та термінів-словосполучень є їхня багатозначність не тільки серед різних галузей науки, але й всередині самої медичної галузі. Точне значення терміна в данному випадку можна виявити лише за допомогою контексту та інших термінів, що пов'язані між собою у терміні-словосполученні.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Переклад багатокомпонентних термінів – це складний процес, що потребує значної бази знань та обізнаності у сфері медицини, вміння правильно виявити їх структуру та швидко і правильно підібрати вдалий варіант перекладу кожної складової багатокомпонентного терміна. Такий аналіз кожного терміна сприяє його запам'ятовуванню і є основою для осмислення та сприйняття цілої категорії багатокомпонентних термінів. Подальше дослідження треба проводити в напрямку вивчення міжкомпонентних зв'язків в багатокомпонентних термінах та знаходити правильні відповідні форми перекладу в рідній мові.

ЛІТЕРАТУРА:

¹ Градобик М.С. Термінологічні особливості навчання перекладу спеціального англomовного тексту / М.С. Градобик // Іноземні мови в навчальних закладах. – Київ. – 2008. – С. 120.

² Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М. Наука, 2003. – С. 119.

³ Сліпецька В.Д. Англomовна термінологія штучного інтелекту в контексті інших терміносистем (досвід лінгвостатистичного аналізу): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 „Германські мови” / В.Д. Сліпецька; КНЛУ. – К., 2008. – С. 30.

⁴ Материнська О.В. Типологія найменувань частин тіла: Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження / О.В. Материнська. – Донецьк. – 2009. – Т. 5. – С. 109.

⁵ Червінська Л.О. Роль і місце синонімів і синонімічних виразів в англійській медичній термінології. Аргументи: за і проти / Л.О. Червінська // Матеріали доповідей семінару наради завідувачів кафедрами іноземних та латинських мов вищих медичних навчальних закладів України. – Чернівці. – 2006. – С. 102.

⁶ Мельник А.І. Навчання студентів-медиків читання професійно-орієнтованих текстів англійською мовою/ А.І. Мельник // Іноземні мови: Київський національний університет, 2005. – №4. – С. 22.

⁷ Кобякова І.К. Про деякі аспекти мовотворчої функції/ І.К. Кобякова, С.О. Швачко // Іноземні мови. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – Т. 1. – С. 23.

⁸ Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике / И. В. Арнольд // М.: Высшая школа, 1995. – С. 58.

⁹ Кобякова І.К. Креативне конструювання вторинних утворень в англomовному художньому дискурсі / І.К. Кобякова. – Вінниця: Новая книга, 2007. – С. 29.

¹⁰ Коваль І.В. Проблеми словотвору та термінології / І.В. Коваль, Л.І. Кухар // Матеріали третьої міжнародної конференції “Лінгвістичні та методичні проблеми навчання мові як іноземній”. – Полтава. – 2000. – С. 60.

¹¹ Пронина Р.Ф. Перевод английской научно-технической литературы: Учебное пособие для вузов. М.: Высшая школа, 1986. – С. 75.

¹² Англо-український ілюстрований словник Дорланда / [ред. П. Джуль, Б.Зіменковський]. – Львів: Наутіліус, 2002. – 2688 с.

¹³ Петров В.И. Русско-английский медицинский словарь-разговорник/ В.И. Петров, В.С. Чулятова, С.И. Корн. – М.: Русский язык, 1993. – 597 с.